

С.О.Ганус (Ужгород)

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В МОДЕРНУ І ПОСТМОДЕРНУ ДОБУ: ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ Й ПОЛІТИЧНІ РЕАЛІЇ»

Перший глобальний воєнно-політичний конфлікт став кардинальним переломним моментом в історичних долях народів і країн Центральної, Східної та Південно-Східної Європи, у ході якого відбувся розвал ряду імперій і виникнення нових держав. Крім актуалізації загарбницьких намірів ворогуючих військово-політичних блоків, Перша світова війна стала виявом колізії імперської, регіональної та національної ідентичностей у Центрально-Східній Європі на початку ХХ ст., що загалом є недостатньо вивченим аспектом зазначеного періоду. З огляду на бурхливий розвиток націологічних, державознавчих й інших подібних досліджень у світовому та вітчизняному суспільствознавстві, на ювілейні дати утворення державності в народів сусідніх з Україною регіонів континенту у новітній час в Ужгородському національному університеті 2–3 жовтня 2009 р. відбулася міжнародна науково-практична конференція «Країни Центрально-Східної Європи в модерну і постмодерну добу: теоретичні концепції й політичні реалії». Захід було проведено зусиллями факультетів суспільних наук УжНУ, історичного та юридичного. Предметом розгляду даної інформації є студія історичної секції.

Доповіді на пленарних засіданнях, як відомо, своєю програмовістю «задають ритм» подальшим дискусіям із заявленої теми конференції. Цим якраз і відзначалися виступи д-ра іст. наук, проф. *С.Віднянського* (Інститут історії України НАНУ, Київ) та д-ра іст. наук, проф. *О.Сича* (Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича). Перший у своїй доповіді визначив основні проблеми національного державотворення у процесі розпаду Австро-Угорської монархії. На думку вченого, не лише полікультурність та мультинаціональний устрій імперії Габсбургів зумовили її розпад (адже існували також інтегруючі чинники, наприклад, ринково-господарські зв'язки, відповідна ідеологія тощо). Він акцентував увагу на іншому – відзначався помітний розрив у рівнях розвитку окремих регіонів Австро-Угорщини, у народів, котрі її населяли, сформувалась етнічна ментальність, досягла зрілості національна ідеологія, виникли власні політичні еліти. Спроба наприкінці Першої світової війни порушити питання про федеральний устрій імперії, принаймні на рівні обговорення, виявилася занадто запізно. Але розпад Австро-Угорщини, як слушно відзначив доповідач, не лише вирішив, а й породив цілий комплекс проблем: територіальних, національних, економічних, політичних та інших, котрі довелося розв'язувати народам та владі країн Центрально-Східної Європи вже у нових умовах суверенного державного розвитку. Виступ О.Сича став логічним продовженням попереднього, адже в ньому йшлося про суперечки щодо імперської спадщини й ліберально-демократичної моделі розвитку цих країн у міжвоєнний період. Кожна теоретична концепція, наскільки логічно побудована вона б не видавалася, створює, як правило, суттєвий «кут відхилення» під час практики її реалізації. Історія цих держав у 1920–1930-х рр. цьому яскраве підтвердження. За переконанням доповідача, консервативні політичні традиції з явним авторитарним забарвленням, що являли собою спадщину імперського минулого, ставали дедалі більш виразними, зумовлюючи еволюцію політичного ладу вправо й тією чи іншою мірою були властивими всім без винятку країнам регіону.

Перший блок виступів на секційних засіданнях було присвячено добі Першої світової війни. Канд. іст. наук, доц. *В.Венгерська* (Житомирський державний університет ім. І.Франка) висвітлює практику діяльності жандармських служб Російської імперії по викоріненню «українського сепаратизму», щодо якого в правлячій верхівці цієї країни існував однозначний погляд як на австро-німецьку інтригу та явище, що загрожує устоям монархії. Грунтуючись на маловідомих, а то й уперше введених у науковий обіг архівних документах, дослідниця довела марність зусиль спецструктур імперської Росії по розкладу самостійницького національно-політичного руху, котрий дедалі більше набував організованості й масовості. Репрезентацію «українського питання» на шпальтах російської періодики в 1914–1917 рр. проаналізував канд. іст. наук, доц. *О.Цвіркун* (Одеський інститут удосконалення вчителів). Відзеркалення образу українців у відповідній пресі та формування, таким чином, суспільної думки щодо культури, мови й літератури – тема, недостатньо вивчена як у російській, так і в українській історіографії, хоча і є необхідною для відтворення суспільної атмосфери в імперії Романових початку ХХ ст. Доповідач зробив висновок, що погляди у російських ЗМІ могли різнитися залежно від громадсько-політичної спрямованості друкованого видання, утім лише у відтінках, адже в головному – тавруванні «українського сепаратизму» – вони виявляли цілковиту солідарність. Відтак О.Цвіркун дійшов висновку, що провідні політичні сили Російської імперії, ідеї яких презентувалися у ЗМІ, були в основі своїй однастайними у ставленні до «українського питання».

Людський вимір у поєднанні з історико-юридичним аналізом подій Першої світової війни став темою виступу канд. іст. наук, доц. *Л.Жванко* (Харківська національна академія міського господарства), яка відзначила, що війна започаткувала у ХХ ст. нову категорію населення – біженців, спонукавши державні інституції воюючих країн створити дієву нормативну базу для врегулювання різних аспектів їх життя. Законодавство Російської імперії, Тимчасового уряду,

Української Центральної Ради та Української Держави П.Скоропадського було спрямоване на забезпечення основних потреб цієї специфічної категорії населення. Але, як підсумувала Л.Жванко, інша справа, що деякі закони було ухвалено із запізненням, а на виконанні чинних актів негативно позначилися зовнішні й внутрішні фактори, з котрими зіштовхнулася, зокрема, нова українська влада – УНР і режим гетьманату.

Класичний підхід до розглядуваної теми синтезував у своїй доповіді канд. іст. наук *О.Сахновський* (Чернівецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти), показавши процес та фактори вироблення концепції переустрою Австро-Угорщини істеблішментом Великобританії наприкінці війни 1914–1918 рр., коли вже йшлося про контури повоєнного світу. Дослідження англійської моделі «нової Європи» дало доповідачеві змогу переконатися, що курс на знищення Габсбурзької імперії був узятий британськими політиками, котрі постійно відчували свою «ахіллесову п'яту» в Ірландії. Їх змусив до цього сформульований К.Клаузевіцем «закон крайностей», який особливо проявився в останні два роки війни, коли її тотальний характер став очевидним. Слід відзначити новизну цього умовиводу, що став результатом упровадження новітніх методологічних підходів до вивчення вже традиційної для науки проблематики історії міжнародних відносин початку ХХ ст.

Д-р іст. наук, проф. *І.Мандрик* (Ужгородський національний університет) розповів присутнім про спроби розв'язання національних проблем в Угорщині урядом І.Тіси у роки Першої світової війни. Відзначалося, що в Транслейтанії національні проблеми були, як ніде, гостримі, а відповідна політика офіційного Будапешта відрізнялася показовою «последовістю» у консервативному ставленні до прав народів, котрі населяли володіння австро-угорської корони. Природно, що в 1914–1918 рр. національно-політичні лідери монархії, спираючись на зовнішні фактори й використовуючи невпинне ускладнення воєнної обстановки, дедали голосніше заявляти про відцентрові наміри. І.Тіса – непересічна, навіть трагічна постать угорської політики початку ХХ ст. – під час липневої кризи 1914 р. виступав проти втягнення імперії Габсбургів у воєнний конфлікт, розуміючи, як переконливо довів доповідач, негативні наслідки для своєї країни як перемоги, так і поразки у цій війні. Але коли вона все ж таки розпочалася, то саме І.Тіса був послідовним прихильником доведення її до переможного кінця. Як ніхто інший із відповідальних угорських політиків, він намагався докласти зусиль до врегулювання національного питання до війни, у 1913–1914 рр., та після її початку, у 1914–1915 рр., ініціювавши переговори з румунськими церковними й світськими лідерами. Але ситуація виявилася тупиковою. Шовінізм угорської політичної еліти змушував її вперто відмовлятися від будь-яких принципових поступок на користь інших національностей. І в 1915 р., коли доля самої Угорщини виглядала більш, ніж проблематично, І.Тіса не зміг запропонувати румунам щось вагоміше, крім кучих реформ у сфері місцевої адміністрації й системи освіти. І.Мандрик завершив свій виступ умовиводом, що подібні помірковані проекти були неадекватні реаліям та лише зайвий раз продемонстрували небажання знаходити відповідальні рішення назрілих національно-політичних проблем.

Наступний блок доповідей стосувався питань повоєнного буття народів і держав Центрально-Східної Європи й вироблення моделей їх ідентичності у змінних умовах. Канд. іст. наук *О.Стикалін* (Інститут слов'янознавства РАН, Російська Федерація) озвучив концептуальні побудови оригінального мислителя ХХ ст., угорського політолога І.Бібо (1911–1979 рр.), викладені в його праці «Про бідуня і злиденність малих східноєвропейських держав» (1946 р.). Він, за словами доповідача, намагався осмислити досвід історичного розвитку трьох центральноєвропейських націй (польської, чеської та угорської) протягом щонайменше двох сторіч і на основі цього не стільки спрогнозувати їх подальшу політичну еволюцію з урахуванням розміщення сил на міжнародній арені після закінчення Другої світової війни, скільки виявити ті об'єктивні (не в останню чергу соціально-психологічні) проблеми, з якими у цих країнах неминуче зіштовхнуться демократичні сили у своєму прагненні сформувати у нових, повоєнних умовах політичну культуру, що відповідає б критеріям сучасної західної демократії. Логіка історії, резюмував О.Стикалін, спростувала як надто песимістичні прогнози І.Бібо, котрий писав у 1946 р., що ще досить далекий той час, коли центральноєвропейські нації «знайдуть свої, уже звичні для них, рамки, які ніким не заперечуються». Проблема полягала лише у ціні, що її слід було сплатити народам регіону за досягнутий спокій у загальному домі.

Складна й суперечлива палітра ідентичностей греко-католицького духівництва та вірних у Закарпатті за тривалий проміжок часу (але переважно у першій половині ХХ ст.) становила предмет виступу канд. іст. наук, доц. *В.Фенича* (Ужгородський національний університет). Доповідач намагався спростувати ідею канадського історика П.-Р.Магочі про «регулювання без асиміляції» греко-католиків Мукачівської єпархії, котра побуває в іноземній і національній історіографії. Він узагальнив сумний досвід християн східного обряду, що зазнали різних викликів, зокрема впливу націоналізму, який потягнув за собою формування ідентичності «присотсуванця-посередника» серед духівництва та adeptів греко-католицької церкви, що означало одночасно показне прагнення до чистоти й суворості звичаїв та обслуговування влади.

Історико-політологічний аналіз був використаний магістром *М.Дюришиним* (Пряшівський університет, Словацька Республіка) під час розгляду проугорських державно-правових і національно-політичних концепцій на території Словаччини у початковий період конституювання І Чехословацької республіки в 1918–1919 рр. Вони мали ключову ідею – відновлення «Великої Угорщини». Утім, як зазначив М.Дюришин, ця ідея перебувала у гострій суперечності з тією

політичною програмою, котра вбачала майбутнє Словаччини у складі чехословацької держави. Зовнішньополітичною перешкодою на шляху реалізації планів відновлення «Великоугорщини», за словами доповідача, була позиція європейських держав, передусім Франції.

Інтерес викликав виступ канд. іст. наук *В.Бондаренка* (НДІ козацтва Запорізького національного університету), котрий зупинився на питанні пошуків національної ідентичності козацькими співтовариствами України й Росії та їх ролі у державотворчих процесах 1917–1923 рр. Було відзначено, що відповідний рух в Україні зайняв чітку самостійницьку позицію, прагнучи відродити порядки колишньої Гетьманщини й Запорозької Січі, що було неможливо у ХХ ст. Тодішня українська влада, розуміючи, що це – неконтрольована військово-політична сила, не сприяла його розвитку. Серед інших причин це призвело до поразки вітчизняної національно-визвольної боротьби. Російські козацькі співтовариства, як довів *В.Бондаренко*, виступали з автономістських позицій, а їхні державні утворення були знаряддям боротьби з більшовизмом. Самостійницький напрям у 1917–1920 рр. не був популярним серед російських козаків та не набув ідейно-організаційного оформлення. Усе це призвело до їх неприродного союзу з прихильниками «білої ідеї» й поразки у боротьбі з більшовиками. Обмірковуючи причини цього в еміграції та переглянувши свої позиції, частина козацьких лідерів прийшла до ідеї самостійності.

Роль зовнішньополітичного фактора у розбудові Західноукраїнської Народної Республіки окреслила тему доповіді д-ра іст. наук, проф. *М.Кріль* (Львівський національний університет ім. І.Франка), який прагнув довести, що міжнародні умови в процесі конституювання ЗУНР були вельми складними. Він звернув увагу на позитивне ставлення союзників (із застереженням щодо позиції Великої Британії) до реставрованої після війни 1914–1918 рр. польської держави, що вплітало «українське питання» у контекст її проблем. *М.Кріль* зупинився на обсязі й змісті тих можливостей, котрі влада і дипломатія ЗУНР використовували для підтримки державотворчих процесів. Ними були відносини з Чехословаччиною, котрі з огляду на конфліктність інтересів Праги та Варшави могли б мати перспективу. Налагоджувалися також зв'язки з демократичним угорським урядом *М.Карої* – зокрема, було досягнуто домовленості про торговельний обмін, передусім про одержання Угорщиною галицької нафти і нафтопродуктів. *М.Кріль* підсумував, що ці факти, як і зовнішня політика ЗУНР у цілому, потребують подальшого дослідження.

Канд. іст. наук, доц. *О.Рябченко* (Харківська національна академія міського господарства) виголосила доповідь, котра за своїм змістом може відноситися до напряму нової соціальної історії. Уводячи в обіг архівні документи, вона розглянула проблеми соціальної адаптації українських студентів до складних умов перебування у Польщі в першій половині 1920-х рр. Було висвітлено роль Варшавської академічної громади у сприянні їх подальшій еміграції до інших країн, передусім до Чехословаччини. Суміжної проблематики стосувався й виступ здобувача *К.Куцова* (Ужгородський національний університет), який розглянув процес інтеграції підкарпатських студентів у загальночехословацький відповідний рух 1920-х рр., тобто в політичну систему республіки. Організації студентської молоді у Закарпатті репрезентували її українськомілітарну й русофільську течії. Перша була представлена «Гуртком соціальної помочі для підкарпатських студентів у Празі», котрий згодом було реорганізовано у Союз підкарпатських руських студентів, прийнятий 1929 р. до складу Центрального союзу українських студентів (на той час об'єднував близько 30 відповідних організацій у різних країнах Європи та Америки). Доповіді *О.Рябченко* й *К.Куцова* дають можливість порівняти становище українців у Польщі та Чехословаччині в міжвоєнний період на прикладі студентства.

Історичним і політико-правовим аспектам включення Закарпаття до складу Чехословацької Республіки присвятила свою доповідь д-р іст. наук, проф. *О.Серапіонова* (Інститут слов'янознавства РАН, Російська Федерація), яка нагадала, що інтерес до цього регіону свого часу виявляв ще царський уряд. Маловідомим є повідомлений нею факт щодо прагнення адмірала *О.Колчака* включити до складу Росії «карпаторосів», спираючись при цьому на Союз визволення Прикарпатської Русі, створений у серпні 1918 р. у Челябінську з військовополонених закарпатців. Політичним мотивом для цього був гіпотетичний спільний кордон із Чехословаччиною, що посилювало б, на думку авторів ідеї, вплив Росії у слов'янському світі. Окресливши коло держав, котрі так само бачили Закарпаття у своєму складі (ЗУНР, Угорщина, Чехословаччина), *О.Серапіонова* зауважила, що ще 1917 р. *Т.Масарик* висловив припущення, що «угро-руси» будуть «возз'єднані» з Росією. Можливо, зауважила доповідачка, це був його тактичний маневр перед поїздкою до цієї країни з метою одержання підтримки у вирішенні «чехословацького питання» та формуванні чехословацьких легіонів. Принаймні остаточна конфігурація плану включення Закарпаття саме до складу Чехословаччини склалася пізніше.

Канд. іст. наук, доц. *І.Шніцер* (Ужгородський національний університет) розповів про ті труднощі, які обумовлювали взаємини двох народів уже на початковому етапі становлення Чехословаччини у 1918–1920 рр., адже офіційною ідеологічною й політичною платформою цієї країни була доктрина «чехословакізму». Чеська громадськість без заперечень прийняла нові державу та ідентичність. Для словаків же, за переконанням виступаючого, ставлення до «чехословакізму» мало принципийовий характер, оскільки йшлося про етнополітичну ідентифікацію. У результаті боротьба за визнання словаків окремою нацією зі своїм правом на самовизначення в політичній та культурній практиці республіки призвела до наростання суперечностей у відносинах між двома народами та формування руху за автономію Словаччини.

Канд. іст. наук, ст. викл. *Г.Дедурін* (Харківський національний університет внутрішніх справ) розглянув еволюцію концепцій білоруської державності, що висувалися різними політичними силами Західної Білорусі в міжвоєнний період. Він виділив три основні системи поглядів у цьому питанні, представлені, відповідно, національно-демократичною, ліворадикальною й полонофільською течіями визвольного руху. Націонал-демократи були прихильниками створення незалежної білоруської державності, ліворадикали орієнтувалися на радянську модель у вигляді БРСР, а полонофіли розраховували максимум на досягнення національно-культурної автономії для білорусів у рамках II Речіпосполитої. Протиборство представників цих трьох течій багато у чому визначало перебіг білоруського національного руху в міжвоєнній Польщі.

Проблема еволюції національно-державної свідомості австрійських німців між двома світовими війнами розглядалася в доповіді ст. викл. *С.Гануса* (Ужгородський національний університет), який констатував, що сам етнонім «австрієць» несе у собі навантаження більшою мірою державно-політичне, аніж етнічне. Австрійським німцям, як титульному етносу Габсбурзької імперії, доводилося долати найбільші труднощі на шляху створення самостійної нації, адже багатовікові етнокультурні та історичні традиції, що пов'язували німецькомовні європейські народи в уявлену спільноту, позначилися тут як ніде довго. Тому й не дивно, що восени 1918 р., коли династичні обмеження зникли, нова держава, що виникла на населених німцями землях поваленої монархії, одержала назву – Республіка Німецька Австрія. Доповідач наголосив, що завдяки унікальному політичному рішенням країн Антанти на Паризькій мирній конференції – «нав'язання» австрійцям незалежності – процес націєтворення досяг кінцевого результату, тобто консолідації нації.

За прийнятим на підсумковому засіданні рішенням, буде видано збірник матеріалів конференції.